

ВСТУПНА ЛЕКЦІЯ: БАГАТОМАНІТНІСТЬ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА КУЛЬТУРОЮ

Максим Яковлев

Мабуть, перше, що спадає на думку людині з гуманітарною чи суспільствознавчою наукою, коли вона чує терміни «політика» та «культура», так це таке явище, як «політична культура». В українському контексті з цього приводу можна почути ще й досить кумедний жарт про те, що таке явище (власне оця «політична культура») у нас відсутня. У цьому жарті криються два проблемні моменти: 1) розуміння культури як чогось справді високого, чогось, що стоїть вище над буденним і низьким; 2) уявлення про те, що й політика може бути чимось високим, зразковим, таким, що відповідає усталеним західним еталонам демократичних практик. Звісно, саме термін «культура» відсилає нас до практик розвитку, вдосконалення – навіть на рівні навичок, поглядів, смаків, що особливо відчутно у дієслові «культивувати». Людина може культивувати у собі як високі естетичні смаки, так і демократичні погляди та практики, приміром, вона може цікавитися суспільно-політичним життям не лише усієї країни, але й своєї громади, бути свідомим громадянином тощо. Культури бувають різними, так само, як і політика кожної держави – як складне явище внутрішніх порядків взаємодії людей, громад, партій – відрізняються одна від одної. Авторитарні держави також мають свою політичну культуру, з її особливостями, писаними й неписаними практиками, а особливо – зі своєю естетикою. В Албанії страх перед зовнішнім світом, індукований диктатором Ходжею невроз з приводу постійної загрози іноземного вторгнення втілювався у масових бункерах, що їх можна зустріти по всій країні. Зараз у столиці Албанії Тирані ви можете відвідати два бункери, які стали своєрідними історичними арт-об'єктами зі своєю особливою естетикою. Натомість соціалістична диктатура у колишній Німецькій Демократичній Республіці не просто виглядає, а відчувається інакше. Подивитися бункери, як в Албанії, вам не запропонують, але ви будете здивовані культивуванню *остальгії* – ностальгії за соціалістичним минулим, в якому дивним чином переплітається туга за продуктами побутового вжитку та визнання того, як таємна поліція *Штазі* руйнувала людські долі. *Остальгія* в уже об'єднаній Німеччині, і перероблені під туристичні арт-об'єкти бункери Албанії є складовими політичної культури цих країн, і прикладом того, як переплітаються між собою політика та культура.

Часто ми можемо навіть не помічати, як політичні ідеології втілюються у просторі довкола нас – приміром, в архітектурі, свідченням чому є такі терміни (та псевдотерміни), як соціалістичний ренесанс, Сталінський ампір, або навіть «пшонка стайл». Коли подорожуєш країнами колишнього соціалістичного табору, саме ставлення до людини, уявлення про те, яким має бути життєвий комфорт робітників яскраво ілюструють житлові будинки. Ми кажемо про «хрущовки», а мешканці Братислави жартівливо називають тісні квартири, збудовані за часів соціалізму, «кролічарнями». У таких будівлях колективізм, як одна з ключових ознак лівих політичних ідеологій, безпосереднім чином втілена у вигляді скутого, стисненого житлового простору. Колишня резиденція Віктора Януковича «Межигір'я» справедливо називається музеєм саме корупції, про яку говориться й пишеться багато, боротьба з якою в Україні настільки ж тривала й інтенсивна, настільки ж часто-густо і не ефективна. Але показове багатство, марнотратство грошей, вкрадених у кожного громадянина України, у вигляді різних споруд та їхнього оздоблення актуалізує потребу боротьби з корупцією сильніше й переконливіше, ніж безкінечні заклики політиків.

Іноколи можна почути заклики до того, що культура та мистецтво мусять бути поза політикою. Особливо загострюються ці заклики і протистояння між тими, хто вважає, що культура може бути поза політикою та тими, хто не вважають це можливим, під час різного роду конкурсів та змагань. Класичним прикладом є «Євробачення». Якби якийсь політолог-марсіанин, який ніколи не чув про цей конкурс, прилетів на нашу планету подивитися на нього вживу, побачив би залу, в якій люди розмахують національними прапорами, а співачок та співаків на сцені оголошують саме як представників країн, то наш інопланетний гість не мав би жодного сумніву щодо глибоко політичної природи того, що відбувається. А якби він потім ще подивився, як країни голосують один за одного, він би ще зміг дізнатися багато чого цікавого і про поточний стан справ у геополітиці європейського субконтиненту. Якби політолог-марсіанин прискіпливо спостерігав за національним відбором представників на цей пісенний конкурс в Україні, він став би дуже добре поінформованим про політичні події та гострі політичні теми, які болять українцям і щодо яких не вщухають дискусії вже багато років поспіль, після анексії Росією Криму та війною Росії проти України на сході нашої країни. До речі, це саме стосується і спортивних змагань: будь-який футбольний чемпіонат є втіленням політики – як

сказали би фізики, «сферичної в вакуумі». На більш глибокому рівні футбольні хулігани, які фанатично вболівають на свої футбольні клуби практично нічим не відрізняються від політичних радикалів, які так само фанатично й агресивно намагаються втілити свої політичні ідеали в життя, тобто «вболівають» за ці ідеали за допомогою дуже відчутних агресивних дій. Звісно, спортивні змагання мають свою культуру, в тому числі й культуру вболівання. Разом з тим, історії відома навіть шестиденна «Футбольна війна» між Сальвадором та Гондурасом: відверті військові дії між двома країнами, відносини між якими вже були напруженими, спровокував футбольний матч між двома країнами у червні 1969 р. І спорт, і мистецтво спроможні підбурювати в людині найрізноманітніші – в тому числі й агресивні – почуття.

Яскравою ілюстрацією своєрідних взаємозв'язків між політикою та культурою є відносини між диктаторами та митцям. Класичним прикладом може слугувати ставлення Й. Сталіна до М. Булгакова, тема, яка й сьогодні цікавить багатьох дослідників. Відомо, що Сталіну подобалася п'єса «Дні Турбіних» і що він відвідав її зо два десятки разів, з іншого боку, постановка інших п'єс Булгакова була під заборонаю, у скрутні часи він написав листа з проханням дозволити йому або жити й працювати в СРСР, або виїхати закордон, після чого Сталін потелефонував Булгакову і між ними відбулася розмова, з якою можна ознайомитися у спогадах О. Булгакової.

У Радянському Союзі спроби контролювати мистецьке життя набувало інколи й дуже кумедних форм. Так, приміром, під час так званої «боротьби з формалізмом», під час наради діячів радянської музики з партійним керівництвом, головуєчий на нараді член Політбюро ЦК ВКП(б) Андрій Жданов назвав всесвітньо відому зараз оперу видатного композитора Дмитра Шостаковича «Леді Макбет Мценського уїзду» (інша назва – «Катерина Ізмайлова») грубою, примітивною та вульгарною (у газеті «Правда» вийшла розгромна стаття під заголовком «Сумбур замість музики»). Шостакович іронічно поставився до того, як його цькують, і написав (або правильніше сказати – писав упродовж майже двадцяти років) музичний твір, кумедну, пародійну та іронічну міні-оперу «Антиформалістичний райок», в якому висміяв партійних вождів, товарищів «Єдиніцина», «Двойкіна», «Тройкіна», прототипами яких вважають Сталіна, Жданова, Шепілова. Окремо варто відзначити, що у Полтаві у 2013 р. розгорівся цілий театральний скандал, в епіцентрі якого

опинилася постановка саме «Антиформалістичного райка» Шостаковича, а в пресі можна було прочитати, приміром, таке: «учора в Будинку культури Полтавського турбомеханічного заводу відбулася прем'єра забороненої до постанови в театрі імені М. Гоголя прогресивної опери Дмитра Шостаковича» або «спектакль заборонений до показу управлінням культури Полтавської облдержадміністрації». Утім, це вже інша історія, хоча теж – про культуру та політику...

Українське мистецтво з ідеологічних міркувань часто потерпало від репресій з боку радянського керівництва. Приміром репресований і майже винищений «бойчукізм» - культурно-мистецьке явище, напрям нашого мистецтва на початку (у 10-30-их рр.) минулого століття, названий так за прізвищем Михайла Бойчука, який запропонував нову теорію українського мистецтва. НКВС заарештувала Бойчука наприкінці 1936 р., а 1937 його – як і його дружину та більшість його учнів – як «шпигунів» та учасників «терористичної організації» було страчено. Страчені були й практично усі його твори: його фрески були заштукатурені одразу ж після його арешту, а знищувалися вони й протягом десятків років потому (як, приміром, фрески у Львові, що були вилучені та знищені у 1952 р.).

Трагічна доля Василя Стуса є виразним прикладом боротьби в принципі проти української культури. Цікаво, що особливо насиченою у політичному вимірі була й спроба ще у 2008-2009 рр. назвати Донецький національний університет іменем Василя Стуса: у ті роки, до окупації Донеччини російськими військами, ті, хто серед студентів і викладачів підтримували присвоєння університету імені В. Стуса були названі адміністрацією університету та місцевою владою «бандерівцями», «націоналістами», «фашистами», їх почали пресувати й цькувати, і перейменування не відбулося. Станом на зараз, Донецький національний університет, який вимушений був залишити окупований Донецьк, носить ім'я видатного українського поета Василя Стуса.

Якщо відійти від українських справ і знайомого нам історичного та культурного контексту, то у світовій практиці ми знайдемо велику кількість прикладів, що ілюструють складність та багатозначність взаємозв'язків політики та культури. Візьмемо болюче відому нам тему корупцію: висміюванню корупційних практик у Британській Імперії займалися у своїх «легких» операх В. Гілберт (лібретист) і А.

Салліван (композитор). Наприклад, в опері «Корабель Її Величності 'Пінафор'» командор Флоту Її Величності оповідає свою історію про те, як він бачив лише один корабель у своєму житті, але через вислугу перед своєю партією, за командами якої він голосував за все, що від нього вимагалось, і при цьому «сам за себе ніколи й не думав» (саме так він співає у своїй арії), і в нагороду за це його призначили на дуже високу посаду. Чим не історія, актуальна не лише для України, але й для багатьох інших країн, сьогодні? А ця опера вперше була поставлена на сцені наприкінці весни 1878 р., витримала 571 (!) постановку свого часу та стала світовою сенсацією, яка, окрім, безумовно, любовної історії, що лежить в основі сюжету, також піднімала важливі суспільно-політичні питання, в тому числі й проблему корупції.

Мистецькі фори дозволяють втілювати в собі політичні ідеології, яскраво відобразити їхню естетику. В екранізації однойменного роману радянського фантаста Олександра Беляєва «Людина-амфібія» 1961 р. є діалог, під час якого доктор Сальватор відкриває журналісту Ольсену свою утопічну ідею про те, як люди, що дихатимуть зябрами мов риби, будуть жити на дні океану і як серед них не буде ані бідних, ані багатих. У відповідь журналіст уїдливо допитує, що це за така «республіка потопельників», однак Сальватор відкидає будь-яку спробу обговорення його ідеї. Цей епізод є яскравою ілюстрацією стрижневих компонентів лівих політичних ідеологій і мої студенти з задоволенням розбирають та коментують його на заняттях. У п'ятому епізоді саги «Зоряні війни: імперія завдає удару у відповідь» є дві прекрасні сцени, які на контрасті передають атмосферу консервативного світогляду та ліберального духу рівності: Дарт Вейдер на капітанському містку авторитарно вирішує, що повстанці ховаються на віддаленій планеті Хот, після чого глядачі спостерігають за евакуацією бази повстанців, серед яких панує рівність і братерство. Практично усе – від костюмів, кадрування, перспектива, через яку глядач бачить ці два різні світоглядні системи – ілюструє естетику двох протилежних ідеологій. На формування образів політиків також впливають і популярні серіали, такі як «Гра престолів», «Картковий будинок», «Слуга народу» та інші.

Подальші напрями досліджень

Загалом, політика та культура переплітаються на багатьох рівнях, проникають і впливають одна на одну, і складність цих переплетінь заслуговує на нашу увагу та

ретельний аналіз. Вочевидь подальшими напрями є розгляд проявів політики в окреслених царинах: в образотворчому мистецтві, в музиці, в масовій культурі тощо, чому, власне, й присвячені подальші лекції цього курсу. Перспективними також видається дослідження політичних ідеологій в розрізі їхнього прояву і втілення в мистецьких стилях і напрямих. Безумовно, цікавим є дослідження політичної культури в контексті різних культурних практик, що дозволило би політичній науці України вийти за межі своєї «капсули», свого обмеження виключно політологічною методологією. Можна сміливо стверджувати, що багато в чому українська політична культура є дуже цікавою для дослідження навіть у міжнародному вимірі, оскільки жвавості нашого політичного життя, ефективності застосовуваних у нас політичних технологій (у тому числі з використанням масової культури у вигляді комедійних шоу та серіалів) закордонні колеги відверто заздять.

Рекомендована література та джерела

1. Барб-Галль, Ф (2016) «Як розмовляти з дітьми про мистецтво» та «Як розмовляти з дітьми про мистецтво ХХ ст.» (переклади С. Рябчук). Почитати їх буде цікаво не лише дітям: якщо говорити «складною» науковою мовою, то у цих книгах авторка пропонує *методологію* сприйняття та «початків аналізу» мистецьких творів, а якщо говорити буденною мовою, то вас навчать дивитися та сприймати живопис, ставити до нього питання та знаходити в різних картинах «щось для себе».
2. Freeland, C. (2001) «Art Theory: A Very Short Introduction». Як і вся серія книжок «короткий вступ до...», ця теж дозволить вам отримати ґрунтовний огляд на теорію мистецтва, з цікавими ілюстративними прикладами, поштовхом до роздумів та посиланням на різну літературу та класиків теорії мистецтва.
3. Матисон, Д. (2017) «Медиа дискурс. Анализ медиа-текстов. Исследования медиа и культуры», Харьков: «Гуманитарный центр» (пер. з англ.). Коли людина, непосвячена в тонкощі суспільствознавчих і гуманітарних дисциплін, починає читати відповідно суспільствознавчу чи гуманітарну наукову літературу, на неї просто вивалюється оцей «дискурс», згадати який автори просто зобов'язані. Ця книжка дозволить вам зрозуміти, що ж таке цей дискурс і як його аналізувати на прикладі медій.
4. Талал, А. (2019) «Миф и жизнь в кино. Смыслы и инструменты драматургического языка». Ця книжка навчить вас краще розуміти мову кінематографу.

5. Ренчка, І. (2018) «Лексикон тоталітаризму», Київ. З цієї праці ви дізнаєтеся, як радянська тоталітарна ідеологія вплинула на українську мову, як вона стала політизованою, як у ній втілювалися (а почасти – втілюються й дотепер) ідеологічні догми.